

Mõistatuse mitteteadjale ettenähtud karistus

Piret Voolaid

On teateid, et kehv äramõistataja omandas lihtsalt rumala maine, nagu täheldab 1939. aastal Aili Univere:

Täisnimised mõestatasid vanass. Nel'jaba õstate käesid kokko, mõtlesid mõestatuisi. Sii õli loll, kis es tiä kedägi. ERA II 266, 346 (112) < Kodavere

„Lollile“ võis aga osaks saada ka karistusi, nt 1937. aastal M. Särje saadetud teates järgmisel moel:

Mõistatusi mõistatati ehal olles. Kes „välja ei saanud“ st ei tabanud õiget vastust, see viidi nurka „ämmale“ st pidi nurgas istuma kuni 5–10 mõistatust oli möödas. ERA II 135, 430 < Torma

Kes teatud arvu mõistatusi ära ei arvanud, sai teiste pilkealuseks ja võidi karistuseks saata ka kusagile kaugemale n-õ vastuste järele. Lõuna-Tartumaal ja Võrumaal (nt Võnnu, Kanepi, Sangaste, Otepää, Maarja-Magdaleena, Urvaste, Setu, Vastseliina, Tartu-Maarja kihelkonnas) oli levinud komme saata mõistatuse mitteteadja vastuse järele Rasinasse. Miks just Rasinasse, see üleskirjutustest ei selgu. Küll on teada, et kõnealune küla on Võnnu kihelkonda kuuluva Mooste valla üks vanemaid, mis Tartu piiskopkonna lääniürikutes esmakordselt mainitud nime all Rassinale 1403. aastal, mõisa Rasin esmamaining pärineb aastast 1611 (EE 8: 37). Küla asub kruusateede ristumiskohas, kust lisaks Mooste (Rasinast u 8 km kaugusel) viivad teed Tartusse (u 40 km), Rāpinasse (u 18 km) ja Ahjale. Rasinasse saatmise kohta on aastatest 1895–1992 ühtekokku 20 teadet. Neist varasemad pärinevad Hurda korrespondentidelt aastaist 1888 (2), 1889 ja 1895. Näiteks:

Neid kes mõistatuisi ära ei mõista saadetas Rasina moori manu küüsiima. – Võtta kolgits hobeses, uhmer õõrikus, pini hand piitsas, kassi hand karpatsis, kats kana pasast karaskit kangli ala ja siis mine Rasinale minemä. Sääl pand vanamoor leiba ahjo ja tüttär nägeman tuld, rakkakene villa korvin aho otsa pääl ja nakas haukma, moor ütles tütrele. Mine kaema, kes tule, rakkakene hauk? Tüttär lät kaema ja ütles, üts tule om mõistatuse orrega sälan, päle selle tule mõistatuse küüsiija sisse, tervitap mis vasta saap võetus ja hakkap mõistatuisi seletama. H III 11, 491 < Kanepi, J. Väggi, 1888

Kes kolme mõistatusega kinni jääb sell tuleb järgmine lugu läbi teha:

Mine Rasinade; võta Kolgits hobeses, uhmripakk piitsas ja kats kanasita karaskit kangli ala. – Rasinavanaema pand leiba ahju, tütar kuda sukka, – veike raka peni hauk. – Vana ütles: „Tütar, mine kae, kes sealt tuleb:“ Tütar vaatab, tuleb tagasi ja ütles: „See on Veski Sõrestest, tuleb kolme mõistatusega:“ Vanaema ütles: „Na ta ei saa neede sammuga õiges, (ütles nende kolme mõistatuse seletused ära) see on see, see on see ja see on see. Mine anna talle 2 kõrvu pidi 3mas kukrude ja saada tagasi. H III 11, 511 (1) < Kanepi, G. Veski, 1888

Kui kolm moisdatust üles andas ja noid ärr ei mõisda sõs saadõtas „Rasinahe“. „Mine rasinahe,“ „Võtta kolgits hobõsõs pini hand piidsas, uhmõrpak hõõrinuias kats kana pasast karaskid kargla ala ja mine sõs sinna.“ Rasina vanamuur pand leibä ahjo, tüttär mõsk nüskü piipu, verrev rakkakõnõ hauk, vanamuur ütles tütrele: „mine kaema, kes säält tulõ.“ Tüttär kaes ja ütles, üts tulõ kolmõ moisdatusõga Vanamuur ütles tütrele: „Mine ütles tälle moisdatuso ärr ja anna tälle kats kord kukruhe kolmas kord kõrvu pitte ja saada minemä. H I 7, 613 (150) < Kanepi, G. Loodus, 1895

[---] *Vahel läksivad mõistatajad ka võitlema, kus siis võidetud rasinale aeti. See sündis sedaviisi võitlejad andsivad teine teisele seatud arvu mõistatusi üles. Kes kõik mõistatused ära mõistis, jäi võitjaks ja ajas teise rasinale. Võidetule ütles ta umbes järgmiselt: Võta sääreлуу täis kust jne. ja kui veike rakake vastu tuleb, siis anna sellele jne. Seks oli neil kaunis pikk rodu seatud sõnu, mis mull aga kõik meelest läinud. Kui*

mõnikord peaks juhtuma, et neid uuesti kuulen, tahan nad üles panda. H II 31, 643 < Otepää, G. Õis-Wulff, 1889

Samuel Sommeri kogus leiduvas V. Ruusamägi 1929/30. aastal üles kirjutatud teates esineb *Rasina* asemel sihtkohana *kraasina*:

Märkus I. Ku mõistust õi jovva arõ otsi sis turkutadas kraasinahe. Märkus II. Kraasinahe tur'kutõdas nii muudu. Turk, turk kraasinane istusõ valgõ huukõsõ sälgä. Soitva, satasõ poolõ tiipäl savi hauda. Tulõ havvast valla istusõ jalki huukõsõ salga ja sõitva kraasinahe. Sääl tulõ vana paabakõnõ vasta kuusu mis ommõ pojakonõ (tütrekene). A mule anti saane mõistus ja jovvas arõ otsi. Kas sa tiiäie mis tuu ommõ. Paabakõnõ üte looda ma anna teele inne suvvä sis ütle. Paabakõnõ toie kassilihast ruuga ja pini lihha pääle süvvä. Sis ütles paabakonõ arõ mis tuu mõistus ommõ. Sis tulõva jälki valgõ kuukõsõ salah kodo ja poolõ tii pääl jal satasõ savi hauda. S 15271 (27) < Setu

Virumaalt Kadrinast pärineb J. Sõsteri 1910. aastal saadetud teade, mille järgi mõistatuse vastust mitteteadja lähetatud Üiküllä. Kui *Rasina* puhul on tegu konkreetse asupaigaga, siis *Üiküla*-nimeline koht Eestis puudub.

[---] „Jäguaegadel“ see on, üheksa ööd enne Marti, kui villu ei tohtinud kedrada, mõistetati. Kes üheksat mõistetust ülesse ei saanud, see oli „üiküllas“. Ja miski ei olnud hullem, kui üheksa korda üiküllasse minna. Mõistetati kordamisi: üks mõistetas, teine mõistis. Kui ta üiküllasse läks, hakkas tema jälle mõistetama. M[adli] S[õster] oli väga osav mõistetaja. Ka tema vend Kustav ja õde Ann ei annud talle järele. Kui ma veel veikene olin, siis oli meil mõistetamine jäguaegadel täies hoos. [---] EÜS VII 224

Üikülaga sarnaselt kõlab *uikkala*, mis leidub 1937. aastal Iisakust kirja pandud A. Halliku teates.

Ennemast õli mõistatamise mood. Kui kaks-kolm inimest tulid kokku, hakati mõistatama. Kes seitse mõistatust ei mõistnud ära mõista, sie aeti uikkala:

*„Uih, aih, uikkala,
Pani jala ukse konksu piale,
Sittus viis vaadi täit.
Kes ei mõistnud mõistatada,*

Sie piab selle ära sööma.“ ERA II 166, 241 (17)

Sellelaadne mäng on teada ka meie põhjanaabritel soomlastel *hölmölän matka* (reis kilplasse) (Virtanen 1977: 36, 1984: 77), kus taipamatu vastaja saadeti kalevalamööduliste värsside saatel õige vastuse järele *Hölmölässe*, *Hyvölässe*, *Himolasse*, *Huikkolasse*, *Hymylässe*.¹ Eespool mainitud *Üiküla*, ja *Uikkala* tunduvad olevat soomelaenulised.

Teateid selle kohta, et mõistatuse vastuse mitteteadja karistuseks midagi tegema peab, on folklorist Ell Vahtramäe veel 1995. aastal üles kirjutatud Omski oblastis elavatelt eestlastelt.

Mõistatuste andmist oli. Räägiti enne kokku, et kui välja ei arva, siis tuleb käsku täita: joosta, vett juua, laulda, tantsida. EFA II 1, 69 (75)

Austavat suhtumist taibukasse mõistatajasse iseloomustab E. Kriitmäe teade (1939), et viimasele tema tarkuse eest lausa kõrtsis „väljategemisega“ tasuti:

[---] *Kõrtsis, kes targem mõistama olnud, neile ostetud viina.* [---] ERA II 273, 255/7 (60) < Keila

Mõistatuste mittevastaja saatmine kusagile õigete vastuste järele on lisanud esitussituatsioonile mängulisust ja rituaalsust. Saatmisel kasutati pikki alliteratiivseid poeetilisi vormeleid ja (ilmselt siis otse „sündmuskohal“ ettemaailtud) narratiivseid fantaasiaid sellest, mis *Rasinal* juhtuma hakkab. *Rasina* muutub siin justkui mingiks äraspidiseks

¹ Soome k. *hölmöläinen* – 1. 'kilplane', 2. 'lollpea, juhmart', *lä* on lokatiivi sufiks, *himola* < *himo* – 'kirg, iha'.

„teiseks ilmaks“. Sedalaadi karistamismängu kohta käivad teated vajaksid enamate järeltuste tegemisel omakorda kaasteksti, näiteks selle kohta, mida Rasinale saadetu füüsiliselt pidi tegema jne. Mäng meenutab fantaasiaid sellest, mis vanatüdraku või -poisiga juhtub pärast surma vanasõnadeks liigitatud hinnangutes, nagu nt *Vanatüdruk taevas, kuldkee kaelas; vanapoiss põrgus, tuletukk hambus* (EV 13613), *Vanatüdraku aetse Reola suu päle lumme sarjama* (EV 13623), *Vanatüdraku viiässe Petseri valta ala* (EV 13624).